

ALEXANDER WILL

**KEIN GRIFF NACH DER WELTMACHT. GEHEIME DIENSTE
UND PROPAGANDA IM DEUTSCH-ÖSTERREICHISCH-TÜRKISCHEN
BÜNDNIS 1914–1918**

(Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien, 2012. 339 o. ISBN 978-3-412-20889-9 44.90 €)

Az első világháború kitörésének centenáriuma közeledtével érezhetően egyre több, a Nagy Háború történéseit összefoglalóan taglaló, illetőleg kisebb résztémákat feldolgozó mű lát napvilágot itthon és külföldön egyaránt.

Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1914–1918 között a törökországi hadszíntereken vállalt szerepéről, a szövetségi együttműködés kulisszatitkairól összességében viszonylag kevés részletes és elemző feldolgozás született. Legtöbb szerző főleg az egyes hadjáratokban, a konkrét harci cselekményekben részt vett német és osztrák–magyar alakulatok, missziók tevékenységét, a két ország által az Oszmán Birodalomnak nyújtott katonai, gazdasági segítség formáit vette górcső alá. Németország és a dunai birodalom diplomáciai, valamint katonai szervezeteinek a háború alatt Törökországban kifejtett titkosszolgálati működéséről, információszerezéséről, kémkedéséről és propagandájáról eddig nem jelent meg összefoglaló munka.

Kevésbé köztudott, hogy Németország és a Monarchia egyaránt saját gazdasági, politikai és katonai érdekeit helyezte előtérbe a másikéval szemben, így a két szövetséges között erős rivalizálás folyt. A németek vezető szerepe a török hadsereg vezetésében nem volt megkérdőjelezhető, azonban Ausztria–Magyarország is minden téren messzemenőig igyekezett érvényesíteni érdekeit.

A szerző a rövid bevezető után az első nagy témaegységben áttekinti a német és a török politikai és gazdasági kapcsolatokat alakulását 1871 és 1914 között, így például beavatja az olvasót az Otto Liman von Sanders vezette német katonai misszió tevékenységébe a világháború kitörése előtt és alatt, megtudhatjuk milyen megfontolásokból csatlakozott Törökország a Központi Hatalmakhoz. Will részletezi, hogy a németek milyen mértékben vettek részt a háború során a török hadsereg irányításában. Megvilágítja Ausztria–Magyarország és az Oszmán Birodalom katonapolitikai kapcsolatát a dualizmus időszakában, végül rövid áttekintést kapunk a témakörre vonatkozó szakirodalomról.

A második fejezetben a titkosszolgálatok és a propaganda szerepét, valamint a szimmetrikus háborúban jelentkező asszimmetrikus kihívások témakörét járja körül. Elsőként vizsgálat tárgyává teszi a német, az osztrák–magyar és a török titkosszolgálat történetét, majd a központi hatalmak térségbeli titkos hadműveleteiről és a brit elhárítás szerepéről ír. Több titkos vállalkozásról is tudomást szerezhetünk, így például a bakui olajmezők ellen az osztrák–magyar dr. Pietschmann vezetésével végrehajtott akcióról. Részletesen foglalkozik a németek által már 1914 augusztusa óta dédelgetett, ám soha ki nem vitelezett tervről a Szezei-csatorna hajóforgalmának megbénítására, amelyet néhány hajó elsüllyesztésével képzeltek el. Bemutatja az 1915 februárjában a Szezei-csatorna elleni, a német Friedrich Kress von Kressenstein ezredes és a török Kemal pasa által vezetett, 20 000 katona részvételével végrehajtott, majd 1916 áprilisában újból megkísérelt és mindkét alkalommal kudarcba fullt közös német–török vállalkozást. Megtudhatjuk, hogy a németek és a törökök külön-külön több alkalommal is aknát helyeztek el a stratégiaiul fontos víziúton, de azok nem tettek kárt az áthaladó hajókban. Egy érdekes epizódról is tudósít a szerző: a Gondos György magyar zászlós vezette 60 fős csoport által az egyiptomi Sínai-félszigeten lévő Gemsában található kőolajforrások ellen 1915 januárjában állítólagosan végrehajtott, robbantásos akció megtörténtét a törökök kétségbe vonták, amelyet a németek és az osztrák–magyar vezetők sikerként ismertek el. Az említettekén kívül még több a Szezei-csatorna elleni német, valamint osztrák–magyar merénylet tervéről szerezhetünk tudomást.

A mű írója ezután a vezérkar III. b osztálya és a Walter Nicolai ezredes által irányított német hírszerzőszolgálat közel-keleti tevékenységének összefoglalására vállalkozik. Tudomást szerezhetünk többek között a németek egyiptomi arab törzsek befolyásolására tett erőfeszítéseiről, a Szezei-

csatorna elleni velük együtt tervezett közös akcióról. Will leírja Max Freiherr von Oppenheimnek a német hírszerzőhálózat kiépítésére 1915-től az Arab-félszigeten és Egyiptomban tett erőfeszítéseit. A szerző göröcső alá veszi a török–német–osztrák–magyar szövetségesi kooperáció buktatóit, együttműködésüket a hírszerzés terén, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy kölcsönösen eltitkoltak egymás elől fontos információkat, végül említést tesz az antant hírszerzők elleni harc eredményességéről is.

A következőkben az osztrák–magyar hírszerző szolgálat tevékenységét foglalja össze a Közel- és a Közép-Keleten. A szerző a vezérkar Maximilian Ronge ezredes által vezetett Nyilvántartó Irodáján kívül számba veszi a külügyi és katonai hírszerzési forrásokat, kiemeli a svájci Bernben található osztrák–magyar konzulátus ilyen irányú ténykedésének fontosságát. A kötetből kiderül: az osztrák–magyar hírszerzés Törökországban a szövetséges németekről és ellenük is folyt, mindez abból fakadt, hogy Bécsben a Közel-Keleten Németországot tekintették a legnagyobb riválisnak. A dunai birodalom saját gazdasági és politikai befolyásának, valamint presztízsének növelését kívánta elérni az Oszmán Birodalomban – a németeket visszaszorítva. Az osztrák–magyar politikát a német befolyásra való irigykedés, a konkurenciától való félelem jellemezték. A Monarchia elsősorban kulturális propagandáját erősítette a németek rovására Törökországban.

A civil hírszerzést Németország nem katonai tevékenységére vonatkozóan a Monarchia konzulátusai végezték. A legfőbb szövetséges katonai ténykedését a Josef Pomiankowski vezérőrnagy, majd altábornagy, katonai attasé által Konstantinápolyban vezetett hírszerző és propagandaosztály kísérte figyelemmel. A tisztán katonai, hadműveletekkel összefüggő tényekről is Pomiankowski jelentett Bécsbe, így például a törökök 1914 őszén a Kaukázusban az oroszoktól elszenvedett első súlyos vereségéről, amelynek tényét a németek és a törökök igyekeztek eltitkolni szövetségesük előtt. Osztrák–magyar részről különös figyelmet fordítottak a törökök arabokkal és más, a birodalomban élő népekkel fennálló kapcsolatára. Megfigyelték az 1916-tól kibontakozó, britek által támogatott arab felkelést, a Törökországon belül felbukkanó antantbarát propagandát. A szolgálat látókörébe került 1916-tól a svájci cionista mozgalom is.

A soron következő alfejezet a Törökországban kifejtett, német befolyás elleni osztrák–magyar propagandáról szól. Az olvasó megismerheti a dunai birodalom propagandájának központi szerveit (a Hadsereg-főparancsnokság alá tartozó Sajtóhadiszállás, a közös Hadügyminisztérium Sajtószolgálat, a Hadifelügyelő Hivatal, a Vezérkar Nyilvántartási Irodája). Részleteket tudhatunk meg a Pomiankowski mellett 1917 nyaratól 1918 őszéig működött, dr. Karl Schrecker főhadnagy által vezetett Sajtó- és Propagandahivatal tevékenységéről. Annak módszerei között szerepelt példának okáért török újságírók lefizetése, több mint 12 vagonnyi újság nyomtatására alkalmas papír Törökországba küldése 1917 tavasza és 1918 tavasza között, amelyek fejében Monarchiabarát cikkek jelentek meg a török sajtóban. A propagandaeszközök közé tartozott még, hogy Európában forgatott filmeket vitették nagy sikerrel török nagyvárosokban, illetve osztrák–magyar forgatócsoportokat küldtek az Oszmán Birodalomba. A Monarchia számos művésze, zenésze, színésze fellépett a nagyobb török városokban, továbbá Ausztria–Magyarország neves képzőművészeinek alkotásait bemutató kiállításokat, színházi és operett előadásokat rendeztek főként a városi közönség számára.

A következő részfejezetből a keleten kifejtett osztrák–magyar katolikus propagandáról tudhatunk meg részleteket. Ez a tevékenység elsősorban a törökországi francia és olasz katolikus védőhatalom kiszorítására irányult. A német és az osztrák–magyar katolikus propaganda egymásnak konkurenciát jelentettek, mivel a németek vallási téren is a Monarchia előtt jártak befolyásuk kiépítésében. Megtudjuk, hogy magyar kezdeményezésre két menedékházat hoztak létre Jeruzsálemben és Konstantinápolyban, az osztrák kapucinusok kolostorokat, a ferencesek pedig különböző iskolákat állítottak fel.

A következő alfejezet *A tudomány a propaganda szolgálatában* címet viseli. Tudomást szerezhetünk arról, hogy a Monarchiában 1916–1918 között különböző akciók keretében mintegy 50, míg Németországban 550 török gyermeket tanítottak nép- és iparisiskolákban.

A mű írója az uralkodói látogatás, mint propagandaeszköz témáját is körüljárja. Ír II. Vilmos német császár 1917. októberi, továbbá az osztrák–magyar uralkodópár – I. (IV.) Károly császár és király, valamint Zita császárné – 1918. májusi törökországi látogatásáról, valamint azok kihatásáról a három ország kapcsolatainak alakulására.

Külön részfejezet szól a Törökországban kifejtett német propagandáról, amely sokkal inkább a tömegekhez és kevésbé az ottani társadalmi elithez szól. Kiderül, hogy leginkább a nagyobb városokban található német konzulátusok voltak a propaganda terjesztői, melyek az újságokban terjesztett cikkekkkel és hírekkel főleg a keresztény lakosság megnyerésére törekedtek. A jóval a világháború kitérőse előtt alapított Német–Török Egyesület kulturális rendezvényei is propagandacélokat szolgáltak. A mű írója rámutat az Oszmán Birodalomban kifejtett német, illetve osztrák–magyar propaganda közötti legfőbb különbségre, vagyis arra, hogy előbbi elsősorban a civil, míg utóbbi a katonai szervezeteken keresztül fejtette ki hatását.

Egy külön alfejezet foglalkozik a kötetben az iszlám szent háború érdekében kifejtett német propagandával. Részleteket tudhatunk meg arról, miként szólította fel 1914 novemberében Abdul Hamid szultán a világ 300 millió muszlim vallású lakosát a dzsihádra, illetve a németek pániszlám propagandájáról.

A következő alfejezet a britek németek ellen irányuló propaganda-elhárításáról szól, az ő sikerüként könyvelhető el 1916 nyarán az arab felkelés beindítása.

A harmadik nagy témaegység a forradalmasítás témakörét járja körül. Will párhuzamba állítja a németek terveit főleg a brit birodalom oszmán népeinek forradalmasításáról, valamint Thomas Edward Lawrence szerepét a törökök elleni arab felkelés előkészítésében és megindításában.

Az első alfejezetben az auctor a németek által szervezett expedíciókat sorolja fel, így a Bernhard Moritz professzor által 1914 őszétől 1915 februárjáig vezetett Szudánban; a Max Rohloff által az Arab félszigetre tett utat 1914 őszén; Leo Frobenius etnológus útját Eritreába; az 1914–1915-ben németek által a britek ellen tervezett, de véghez nem vitt Közép-Afrika, az Alois Musil vezette osztrák–magyar–német, az arab törzsek fellázítása céljából indult, de kudarcot vallott 1915-ös expedíciót; az Othmar Stotzingen és Carl Neufeld által szervezett, közös német–török, 1916-ban az Arab-félszigeten hírszerző központ létrehozására irányuló és az arab felkelés 1916 nyári kitérőse miatt kudarcba fült expedíciót. Részleteket tudhatunk meg az Oskar Ritter von Niedermayer által irányított és 1915–1916-ban lezajlott német afganisztáni expedícióról, melynek célja az afgán uralkodónak a központi hatalmak oldalán történő beavatkozásra bírása volt, azonban az nem járt sikerrel. Megismerhetjük az 1915-ben Perzsiában kiépített német kémhálózat szervezetét, a német és osztrák–magyar politikai erőfeszítéseket az ország háborúba való beléptetésére. Tudomást szerzünk a németek Perzsia 1918-ig tartó, politikai és katonai eszközökkel történt forradalmasítási kísérleteiről.

Egy külön alfejezetben tárgyalja a szerző, hogy mennyibe kerültek az arany és ezüst segítségével finanszírozott német akciók, illetve hogyan juttatták el a két távoli országba a pénzt.

A következő témaegység azt vizsgálja, miért szenvedtek kudarcot a német katonai és politikai eszközökkel végzett forradalmasítási próbálkozások Afganisztánban és Perzsiában, továbbá arra keresi a választ, mennyiben voltak azok részben sikeresek.

Mindezzel párhuzamba állítja a britek és Thomas Edward Lawrence erőfeszítéseit az arab felkelés kirobbantására és támogatására, azt reálisan és az idők folyamán rá rakódott pátosz nélkül vizsgálja, a Közel- és Közép-Keleten folytatott német próbálkozásokat a korábbi véleményekhez képest hatékonyabbnak értékeli.

Az utolsó, szám szerint negyedik nagy fejezet összefoglalja a korábban elmondottakat. Will leszámol azzal a korábban a történeti irodalomban uralkodó nézettel, miszerint Németország terjeszkedése az Oszmán Birodalomban és a kapcsolódó régiókban csak imperialista hatalomvágytól hajtott eredménytelen pénzkidobás volt, Ausztria–Magyarország pedig csupán támogatta szövetségesei ilyenét törekvéseit. A szerző rámutat: a németek ugyan nem érték el végső céljaikat, arra kényszerítették viszont ellenfeleiket, hogy jelentős erőket és anyagiakat vessenek be sikereik meghiúsítására. A cél az antanthatalmak gyengítése volt a periférián, amely csak aszimmetrikus háborús tevékenység formájában volt elképzelhető a központi hatalmak számára. A németek csekélyebb ráfordításai ellenére hatékonyabbnak bizonyultak a briteknél. Kiemeli, hogy a németek régióban végrehajtott forradalmasító akciói európai csapataik tehermentesítését szolgálták. A briteket arra készítették, hogy Egyiptomban és Perzsiában jelentős erőket állomásoztassanak, melyek hiányoztak az európai hadszíntérről. A szerző ír a német pániszlám stratégia sikereiről, rámutat a német és osztrák–magyar akciók sikertelenségének okaira. A diplomáciai és katonai mellett a propaganda,

a hírszerzés, a titkos és a forradalmasító akciók voltak a német keleti politika alapkövei a világháborúban.

A kötet írója kiemeli az osztrák–magyar önálló propaganda – mely főként kulturális propaganda formájában jelentkezett – fontosságát Törökországban, amely sokszor a szövetséges németek ellen is irányult. Hírszerzési tevékenysége során a Monarchia Németország hasonló ténykedésének megfigyelésére szorítkozott az Oszmán Birodalomban. A dunai birodalom gazdasági céljai Törökországban és Perzsiában jelentősek voltak, utóbbi esetében a németekhez képest sokkal konkrétabb célokat fogalmazott meg. Will végezetül megállapítja: Németország és Ausztria–Magyarország a lehetőségekhez képest csak részeredményeket mondhattak magukénak a Közel- és a Közép-Keleten.

A kötetet irodalom- és rövidítésjegyzék, valamint névmutató egészíti ki és teszi hasznos segédletté az első világháború, valamint a háborús hírszerzés és propaganda története iránt érdeklődő szakmai olvasóközönség számára.

Balla Tibor

MARUZS ROLAND

KÖZÉPKERESZT, TISZTIKERESZT, LOVAGKERESZT

A Magyar Érdemrend hősi halottainak emlékkönyve

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013. 416 o.)

„Jobb későn, mint soha!” – ez a nem túl veretes, de számos helyzetben mégis sok igazságot hordozó mondat fogalmazódhat meg az emberben, ha rápillant erre a műre, amely az 1922-ben alapított Magyar Érdemrend katonai kitüntetettjeit dolgozza fel, közülük is azokat, akik olyan cselekménnyel érdemelték ki az elismerést, amely a harctéren az életükbe került, és részükre haláluk után adományozták akár a lovagkeresztet, akár a tiszti- vagy középkeresztet.

A megjelenés késői egyrészt a személyes érintettség szempontjából, hiszen az egykori adományozottak közül az akkor korban és rendfokozatban fiatalabbak gyermekei is életük végén járnak, ha volt nekik egyáltalán, a törzstisztek esetében pedig már csak az unokák vagy dédunokák vehetik most kézbe a kötetet. Későinek minősül abban a megközelítésben is, amely szerint minden nemzet köteles megemlékezni hősi halottairól, különösen azokról, akiket teljesítményükért ki is tüntettek, s emléküket méltó módon tovább kell ápolni, a későbbi nemzedékekre hagyományozni.

A recenzió kapcsán talán érdemes hozzátételleges körképet készíteni, hogy más népek, államok miként viszonyulnak kitüntetettjeikhez, rögtön előrebocsátva azt, hogy az érzékeltetés és szemléltetés céljából választott példák természetesen nem minden esetben feleltethetők meg a Magyar Érdemrenddel. Ilyen példának okáért az Egyesült Államok hadereje, ahol az európai gyakorlattól és mintáktól teljesen eltérő rendszert alkalmaznak. A minden rendfokozatú katona által nyerhető Medal of Honor, a Kongresszusi Becsületérmét 1862 óta adományozzák, és eddig mintegy 3500 embernek ítéltek oda, közülük 2003-ig 625-en posztumusz kapták meg. A kitüntetetteknek a XIX. század vége óta saját hivatalos szervezetük van, kiadványokkal, internetes felülettel – ma már facebook-kal is –, ahol az adományozottak életrajzai, haditettei hosszú évtizedek óta megismerhetők nemcsak a hadsereg, de az egész amerikai társadalom számára. A szárazföldi erők, a haditengerészet, a légierő vagy a tengerészgyalogság újoncainak álmukból felverve is betéve kell tudniuk azon bajtársaik nevét, akik csapattestükből ezt a kitüntetést megkapták Gettysburgtól Tarawán át Afganisztánig. A Medal of Honor viselőiről több filmalkotás készült, a Tennessee állambeli Chattanoogaóban saját múzeumuk van.

Nagy-Britanniában Viktória királynő 1856. január 29-én alapította a Viktória-keresztet kifejezetten közlegények és altisztek számára. Ezt az előbb ismertetett amerikai kitüntetéshez képest